

БІЛІМ БЕРУДЕГІ МЕТАКОГНИТИВТІК ТҰЖЫРЫМДАРҒА СИПАТТАМА

 Байтасова Гүлжан Камалбекқызы

II курс докторант, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көшесі, 6,
Астана, Қазақстан
E-mail: gbaitassova@mail.ru

Түйін сөздер

Метатанымдық стратегиялар, Танымдық процесің дамуы Білім берудегі оқытуды жетілдіру Білім берудегі зерттеулер мен тәжірибелер.

Аңдатпа

Метакогнитивті тұжырымдар қазіргі білім беруде маңызды рөл атқарады, әсіресе танымдық процестерді дамыту және білім берудегі оқытуды жетілдіру жағдайында маңызды. Бұл мақалада білім берудегі метакогнитивтік тұжырымдарға қатысты теорияларды, зерттеулерді және тәжірибелерді қарастырамыз және білім беру процесінің нәтижесін анықтайды. Бұл білім беру қызметінде метатанымдық аспектілерді ескере отырып, құрылымдауға мүмкіндік береді, және білімді тереңірек және тиімді меңгеруге, сыни ойлауды дамытуға және оқу әрекетін өзін-өзі реттеуге ықпал етеді.

Кіріспе

Оқытудың заманауи педагогикалық үлгілерін талдау әрқашанда білім алушылардың интеллектуалдық белсенділігін дамыту үшін метатанымды пайдаланудың мүмкіндіктері мен болашағы туралы ой қозғайды. Бұл мәселені зерттеу білім беру нәтижелері мен қазіргі қоғамның қажеттіліктері арасындағы қайшылықтарды шешу жолдарын табуға мүмкіндік беретіндігімен маңызды. Қоғам үнемі өзгеріп, дамып отырады және адамдардан жаңа білім мен дағдыларды талап етеді. Алайда, білім беру жүйесі мемлекеттік ережелер мен заңнамаларға бағынатындықтан, кейде бұл өзгерістерге соншалықты тез және икемді түрде жауап бере бермейді.

Метакогнитивті процестер адамның танымдық процестерін білу, бақылау және реттеу қабілетін сипаттайды. Білім алушылардың өзін-өзі реттеу, жоспарлау, бақылау және өз білімін бағалау қабілетін анықтайтындықтан, білім беру процесінде маңызды болып келеді. Бұл мақалада білім берудегі метакогнитивтік тұжырымдардың негізгі аспектілерін және олардың білім беру процесіне әсеріне талдау жүргізіледі.

Құзіреттілікке негізделген тәсілді және білім беру нәтижелерінің метапәндік форматын енгізу бұл мәселені шешудегі алға қадам болып табылады. Бұл білім алушылардың өмір және жұмыстың әртүрлі салаларында қолдана алатын әмбебап дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді, бұл білім беру жүйесін қазіргі қоғамның қажеттіліктеріне неғұрлым ашық болуына және бейімделуіне мүмкіндік береді.

Білім берудің метатанымдық негіздері, метапәндік білім беру нәтижелерін қалыптастыру процесі құрылатын негіз болып табылады. Олар білім берудің мақсаттарын, функциялары мен әдістемесін қоса алғанда, аспектілердің тұтас кешенін қамтиды. Метатанымдық негіздердің мақсаты – әлеуметтік-мәдени ортада тұлғаның өзін-өзі дамытуына жағдай жасау, сонымен қатар қазіргі білім беру кеңістігінде өзін-өзі жүзеге асыру әдістерінің көптүрлілігі мен жалпылығын қамтамасыз ету мүмкіндігіне ие.

Метапәндік білім беру нәтижелері білім беруде де, кәсіби қызметте де әмбебап, пәнаралық және пәннен тыс міндеттерді шешуге бағытталған құзыреттер жиынтығы болып табылады. Мұның бәрі адамның өзіне және әлемге тұтас көзқарасын қалыптастыруға, оның мүмкіндіктері мен қоршаған ортамен әрекеттесу тәсілдерін білуге мүмкіндік береді [1].

Ғалымдар метакогницияны тұжырым ретінде адамның өзінің танымдық әрекеті және оны басқару жолдары туралы білімдер жиынтығы ретінде анықтады (Флавелл, 1979). Ол ең алдымен ақпаратты іздеу, жаңарту және жүйелеу арқылы дамитын метатанымдық процестердің үш негізгі кезеңін анықтады. Өзінің танымдық процестерін, соның ішінде шығармашылықты реттей алу қабілеті адамның кәсіби және тұлғалық дамуында маңызды рөл атқарады және бұл қабілет әдетте метатаным болып саналады. Қазіргі уақытта психологиялық зерттеулердің әртүрлі салаларында метатаным мәселесіне үлкен қызығушылық бар. Метатанымның мәнін түсінудің бірнеше

психологиялық тәсілдері бар. Көзқарастардағы айырмашылықтарға қарамастан, авторлардың көпшілігі метатану концепциясына өзін-өзі бағалауды (метатанымдық білім, таным процесін қадағалау) және танымның өзін-өзі басқаруын (метатанымдық тәжірибе, реттеу) қосады [1]. Метатаным түсінігі контекстінде «таным» мен «метатаным» арасындағы айырмашылықты атап өту маңызды. «Таным» бір нәрсені түсіну мен тануды білдіреді, ал «метатаным» адамның қалай білім алуды үйренетіні туралы анықтауды білдіреді. Таным ақпаратты алу және оны түсіну үшін маңызды, ал метатаным оқу процесін бақылау, дамыту және бағалау және білімді жаңа жағдайларда қолдану үшін қажет.

Көптеген зерттеушілер метатаным екі негізгі функцияны орындайтынын тұжырыммен келіседі, яғни кез келген танымдық әрекеттің қазіргі жағдайын бақылау және өз танымын бақылау. Метатанымның үш компонентінің сипаттамасы классикалық болып саналады: метатанымдық білім, стратегиялар және сезімдер. Метатанымдық білім – бұл жалпы және жеке заңдылықтарды, танымдық қабілеттерді және когнитивтік стратегияларды түсіну. Метатанымдық стратегиялар адамның танымдық процестерін басқаруға арналған саналы әрекеттерін көрсетеді [1]. Мысалы, бұл мәтінді жақсы түсіну үшін баяу оқуды немесе шаршағандықтан оқымауды шешуді қамтуы мүмкін. Метакогнитивті сезімдер – танымдық іс-әрекет барысында туындайтын және оның жүру сипатын көрсететін эмоционалдық күйлер мен пайымдаулар. Мысалы, жұмбақты шешу кезінде адам

шешуі дұрыс болды деген сезімді бастан кешіруі мүмкін.

Метакогнитивті белсенділік немесе хабардарлық – метатанымдық білім мен стратегияның ерекшеліктерін сипаттайтын құрылымдардың бірі болып табылады. Г.Шроу мен Р.Деннисон метакогнитивтік инклюзияның екі компонентін анықтады: метакогнитивтік білім және метакогнитивті реттеу. Метатанымдық білімге декларативті білім (өзінің дағдыларын, интеллектуалдық ресурстары мен дағдыларын білу), процедуралық білім (әртүрлі жағдайларда процесті жүзеге асыру үшін білімді қолдану) және шартты білім (декларативті және процедуралық білімді пайдалану шарттарын білу) кіреді.

Метатаным әртүрлі көзқарастар мен әртүрлі салаларда отыз жылдан астам уақыт бойы зерттелді. Мысалы, А.В.Карпов метатануды когнитивтік әрекетті рефлексиялық реттеудің жетекші формасы ретінде анықтайды [2]. Бұл саладағы зерттеулер адамның өз танымы және оны қалай басқаруға болатыны туралы білімді анықтауға бағытталған. Метатанымның және оның құрамдас бөліктерінің әртүрлі ерекшеліктеріне өзін-өзі реттеу, метатанымдық дағдылар мен сенімдер, метакогнитивтік хабардарлық және танымды реттеу жатады.

Білім беру процесінде білім алушылардың метатанымдық білімін дамытуда өзін-өзі реттеу, оның ішінде өзін-өзі ұйымдастыру маңызды рөл атқарады. Психологтар П.Пинтрич пен Д.Шунк оқу бағдарламасына метакогнитивтік білімдерді білім беруге енгізу маңызды деп санайды. Метакогнитивтік белсенділік білім

алушылардың дербестігі мен еркіндігінің маңызды аспектісі болып табылады. Зерттеулерде метатанымдық процестердің, интеллект деңгейі мен оқу қабілетінің, сонымен қатар интеллекттің даму деңгейі мен жалпы метатанымдық процестердің құрылымдық ұйымдастырылуы арасындағы байланыс анықталды. Ғалымдар өзін-өзі реттеу қабілеті танымдық іс-әрекеттің өнімділігін арттырып қана қоймайды, сонымен қатар бұл әрекеттегі өз сәтсіздіктерінің себептерін анықтауға көмектеседі [2].

Табысты өзін-өзі реттейтін оқу үшін білім алушылардың метатанымдық әрекетінің маңыздылығы, оқу үрдісін сезінумен қатар, оны басқару қабілетін де қамтитын бұл әрекет оқытудың тиімділігін арттыруда шешуші рөл атқарады. Сонымен қатар, метатанымдық реттеу дағдылары және осы дағдыларға сәйкес мотивация оқу әрекетінің өзінде дамиды. Метатанымдық процестердің жеткіліксіз дамуы білім алушылардың интеллектуалдық және оқу жұмысында оңтайлы нәтижелерге қол жеткізуге кедергі келтіруі мүмкін екендігі атап өтілген [3]. М.А.Холоднаяның пікірінше, метатанымдық білім мен дағдыларды саналы түрде қолдана білу жоғары психикалық функцияларды көрсетеді, ол тұлғалық, эмоционалдық және әлеуметтік жетілуді қалыптастыруды білдіреді. Бұл ересектердің де метакогнитивті сананың табысты дамымағанын түсіндіреді. Метатаным екі негізгі аспектіден тұрады: метакогнитивті білім және метакогнитивтік бақылау. Өзінің психикалық процестерін тиімді басқару метатанымдық дағдылармен және оқу процесімен тығыз байланысты. Бұл

дағдыларға белсенді оқыту, сыни тұрғыдан ойлау, рефлексиялық оқыту, проблемаларды шешу және шешім қабылдау жатады, сонымен қатар білім алушылардың қалай оқитындығын түсінуге ынталандырады және олардың оқу үлгерімін жоспарлауға, бақылауға және бағалауға көмектеседі. Соңғы жылдары жоғары оқу орындарындағы педагогикалық бастамалардың көпшілігі әртүрлі жағдайларда бейімделу және шешімдерді ұсыну қабілетін дамытуға баса назар аудара отырып, өздігінен білім алу дағдыларын дамытуға бағытталған. Бұл білім алушыларды әртүрлі қызмет салаларына табысты еруге және күнделікті өмірлік мәселелерді шебер шешуге дайындауға бағыттайды. Демек, когнитивтік және метакогнитивтік оқыту стратегияларын әзірлеу және пайдалану білім берудің ажырамас бөлігіне айналды. Біріншілері танымдық іс-әрекеттің нәтижелерін жақсартуға және кеңейтуге ықпал етеді, ақпаратты кодтау мен сақтауды жеңілдетеді, сонымен қатар мәселелерді шешуде кейіннен пайдаланады. Метатанымдық стратегиялар когнитивтік стратегияларды қолдануды жоспарлау, бақылау және бағалау үшін қолданылады [3]. Метатаным саласындағы зерттеушілердің көпшілігі адамның өз танымын реттей алуы оқу әрекетінің өнімділігін арттыратындығына келісетінін атап өтеді. Бұл студенттерге оқу материалын түсінудегі қиындықтардың себептерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Олар білім алушылардың оқу іс-әрекетінде метатанымның қалыптасуының негізгі аспектілерін көрсетеді:

- білім алушылардың метатанымның дамытудың маңыздылығын атап көрсету;

- танымдық процестер туралы білімдерін кеңейту;

- танымдық процестерді реттеу қабілетін арттыру;

- білім алушылардың метатанымдық белсенділігін ынталандыруына жағдай жасау.

Білім алушылардың метакогнитивті санасы және оның оқу әрекетінің когнитивтік және метакогнитивтік аспектілерімен байланысындағы зерттеулер өзекті болып табылады. Рефлексиялық қабілеттер субъект тұлғасының оқу процесін реттейтін метатанымдық механизм рөлін атқарады. Оқытудың тиімділігін арттыру үшін білім алушылардың өзін-өзі реттейтін оқуының танымдық деңгейін жеткілікті түрде дамыту қажет. Метатанымдық процестерді реттеу оқу-тәрбие процесінде туындайтын проблемаларды жеңуге көмектеседі.

Білім алушылардың метатанымдық стратегияларын белсенді пайдалануы, әсіресе оқу және жазу сияқты іргелі оқу процестерін жетілдіру контекстінде маңызды болып табылады. Метатаным тұжырымдамасы оқу тиімділігін арттырудың құнды құралы, себебі, ол осы процестерді оңтайландырады [4].

Зерттеушілер мәтінді түсінуге метатанымдық процестер басты рөл атқарады деп есептейді. Демек, оқуда метакогнитивтік стратегияларды пайдалану көбінесе оқудың оң нәтижелерін алға жылжытудың тиімді құралы ретінде қарастырылады.

Метатанымдық қабілеттерді дамыту үшін оқытудағы метакогнитивтік тәсілдің маңызы ерекше. Ол білім алушылардың оқу процесін жоспарлау, бақылау және бағалау

стратегиялары туралы ойлануға ынталандырады, бұл өз кезегінде метатанымдық оқу қабілеттерін жақсартуға көмектеседі. Оқыту процесіне белсенді назар аудару, рефлексия және өзін-өзі реттеу арқылы білім алушылар оқу іс-әрекетін мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес бейімдеуге үйренеді, бұл өз кезегінде олардың оқу процесінің тиімділігі мен нәтижелілігін арттыруға ықпал етеді.

Білім берудің метатанымдық негіздері білімнің интеграциясы мен қоғаммен және табиғатпен өзара әрекеттесуіне негізделген метапәндік нәтижелерді, өзін-өзі ұйымдастыруды және тұлғалық тұтастықты қалыптастырудың мақсатты процесін білдіреді. Қазіргі білім беру жүйесінде қоғам, экономика және мемлекет сұранысына сәйкес білім берудің әртүрлі салаларын интеграциялау мәселелерін шешуге бағыт алған метакогнитивизм болып саналады. Бұл бағыт пәнаралық мәселелерді шешуге ықпал ететін және ситуациядан жоғары көзқарасты қажет ететін тұлға құрылымының элементтерін дамытуға және сипаттауға бағытталған [4].

Тұлғаның метатанымдық процестері қазіргі замандағы күрделі мәселелерді шешудің әмбебап құралы, сонымен қатар сәйкес келетін қасиеттер жиынтығы болып табылады.

Қазіргі қоғамдағы білім берудегі метакогнитивтік тәсілдің әсері білім беру жүйесінде мета-пәндік нәтижелер мен оларға қол жеткізу әдістерін тұжырымдау арқылы көрінеді. Тәрбиенің мақсаты, әдістемесі, идеологиясы мен авторларының қалыптасуына тарихи талдау жасау қоғам мен білім беру талаптарын байланыстыратын

метатанымдық негіздерін ашады. Білім берудегі әлеуметтік-экономикалық жағдайға сәйкес келетін метатанымдық негіздердің дамуы зерттеушінің ситуациядан жоғары ұстанымының арқасында жүзеге асады.

Метатанымдық көзқарас жеке тұлғаның әмбебап дағдылары мен ойлау тәсілдерін дамытудың мәні мен болашағын көрсететін білім берудің жаңа категорияларының қалыптасуына да әсер етті. Бұл категориялар жеке тұлғаға қазіргі қоғамда білім беру нәтижелерінің кең ауқымына қол жеткізуге және өзін-өзі жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Білім беруді метатанымдық көзқарас призмасы арқылы қайта қарау қазіргі қоғамдағы тұлға дамуының жаңа перспективаларын анықтауға мүмкіндік береді. Метакогнитивизмнің әсері білім берудегі мақсат қою және қарама-қайшылықтарды шешу мәселелерін де тудырады, сондай-ақ қалыптасқан білім мен адамның өз бетінше әрекет ету қабілеті арасындағы байланысты ескереді.

Зерттеу жүргізу метатанымдық сананың келесі қарапайым және түсінікті анықтамасын ұсынуға мүмкіндік берді, яғни бұл субъектінің өз білімі мен ойлау қабілеттері туралы идеяларын, сондай-ақ осы білім мен әрекетті басқару дағдыларын қамтитын жүйе ретінде қарастырылады. Метатанымдық білім когнитивтік субъект ретіндегі өзі туралы және таным процесіне әсер ететін факторлар туралы ақпаратты қамтиды. Бұл білім әртүрлі когнитивтік стратегиялар, оларды қолдану және оларды қолдануға болатын жағдайлар туралы білімді қамтиды. Метакогнитивті реттеу, өз кезегінде, адамның өзінің танымдық әрекетін бақылау процесі. Ол таным процесін

жоспарлау, оны жүзеге асырудағы өзінің қабілетін сезіну, сонымен қатар оны жүзеге асыру кезеңдерін қамтиды. Сонымен қатар, метакогнитивтік реттеу шеңберінде бақылау процестері мен таңдалған таным стратегияларының тиімділігі бағаланады. Осы орайда метакогнитивті тұжырымдар қазіргі педагогика мен білімнің маңызды аспектісін көрсетіп, оларды түсіну және практикалық қолдану білім беру процесін айтарлықтай жақсарты алады және білім алушыларға құзыретті және тәуелсіз болуына көмектеседі. Бұл саладағы одан әрі зерттеулер адам танымның метакогнитивтік аспектілерін ескеретін оқытудың жаңа әдістері мен стратегияларын жасауға ықпал етуі мүмкін.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Moritz S., Lysaker P.H., Hofmann S.G. Going meta on metacognitive interventions // Expert Review of Neurotherapeutics. 2018. Vol. 18, № 10. P. 739–741. DOI: 10.1080/14737175.2018.1520636.
2. Карпов, А. А., Кулакова, А. И. (2018). Исследование общих способностей как детерминант метакогнитивной регуляции управленческой деятельности. Ярославский педагогический вестник, 2, 136–143
3. Чернявская В.С., Малахова В.Р. Метакомпетенции и субъектность в образовании. Человек, субъект, личность в современной психологии: материалы Международной конференции, посвященной 80-летию А.В. Брушлинского. Москва:

Издательство «Институт психологии
РАН», 2013; Т. 3: 62.

4. Фомин, А. Е. (2017). Роль
метакогнитивного мониторинга знаний в
академической успешности учащихся:
опыт теоретического и эмпирического
анализа. Личность, интеллект,
метакогниции: исследовательские
подходы и образовательные практики:
материалы II международной научно-
практич. конф. (с. 125–132). Калуга: Изд-
во АКФ «Политоп».